

ARAB TILINI O'RGANAYOTGAN TALABALARNING TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Daminov Baxromjon Zakirdjanovich

A.Avloniy nomidagi milliy-tadqiqot instituti mustaqil tadqiqotchisi,
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi arab tili va adabiyoti
al-Azhar kafedrasida katta o'qituvchisi
dbaha167@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15597819>

Annotatsiya: Ushbu maqola nutq faoliyatining asosiy turlaridan biri bo'lgan tinglab tushunish haqida. Unda tinglab tushunishning psixofiziologik mexanizmlari, xususan, idrok qilish, eshitish xotirasi, ichda gapirish, solishtirish, antitsipatsiya va mantiqan tushunish jarayonlari tahlil qilingan. Shuningdek, tinglab tushunish malakasini rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillar, o'qitish metodikasi, mashqlar tizimi va audiovizual vositalardan foydalanishning samaradorligi yoritilgan. Tinglab tushunish chet tilini o'rganishda muhim amaliy mahorat bo'lib, uni rivojlantirish uchun kompleks mashqlar tizimi va interaktiv usullardan foydalanish tavsiya etiladi.

Kalit so'z: pedagogika, inson kapitali, innovatsiya, ta'lim tizimi, rivojlanish, kreativlik.

IMPROVING THE METHODOLOGY FOR DEVELOPING LISTENING COMPREHENSION SKILLS IN STUDENTS LEARNING ARABIC

Daminov Bahromjon Zakirdjanovich

Independent Researcher at the A. Avloni National Research Institute,
Senior Lecturer at the Al-Azhar Department of Arabic Language and Literature of the
International Islamic Studies Academy of Uzbekistan dbaha167@gmail.com

Abstract: The article discusses the psychophysiological mechanisms of listening comprehension, which is one of the main types of speech activity. It emphasizes that listening comprehension is closely connected with both emotional and logical aspects of cognition. The mechanisms of listening comprehension, such as perception, auditory memory, and internal speech, are analyzed in detail. The importance of prediction (anticipation) and logical understanding in processing audio material is highlighted. The article also mentions that effective listening comprehension skills are formed and improved through targeted exercises in foreign language learning. The author concludes that listening comprehension should be integrated with speaking and reading activities to develop well-rounded language proficiency.

Key words: pedagogy, human capital, innovation, education system, development, creativity.

Nutq faoliyatining asosiy turlaridan sanalmish tinglab tushunish ham bilishga intilishdir. Har qanday bilish jarayonining esa hissiy va mantiqiy tomonlari mavjud. Tinglab tushunishda mazkur sifatlar uzviy bog'liq holda amal qiladi. Tinglab tushunishning mexanizmlari mazmuni fanda yetarlicha o'rganilgan.

Birinchi mexanizmni ruhshunoslar nutqni idrok etish, deb nomlaganlar. Bunda muayyan sezgilar qo'zg'alishi nazarda tutiladi. Begona tilni bilmagan kishi uni nafaqat tushunmaydi, balki bu tildagi nutqni eshitish qobiliyati ham unda yo'q bo'ladi.

Ushbu mexanizm eshitish xotirasi mexanizmi bilan chambarchas bog'liq. Idrok qilish chog'ida nutqiy parchani yodda saqlash audiomatnni tushuna olish imkonini yaratadi.

Ichda gapirish mexanizmi faoliyatiga ko'ra audiomatnni idrok etish paytida nutq-harakat analizatori ishlaydi. Tushunish darajasi tinglanayotgan nutqni ichki nutqda takrorlashga bevosita bog'liq. Odam eshitayotganini ichida taqlid yo'li bilan qaytarib turadi. Audiomatnning notanish yoki qiyinroq joylari ichda aytib turiladi, til materiali puxta o'zlashtirilgan bo'lsa, ichda takrorlash xajmi kamroq bo'ladi. Binobarin, gapirish va tinglab tushunishni birga qo'shib o'rganish tavsiya etiladi.

Eshitish sezgisiga kelayotgan signallarni xotirada qoliplangan andozada solishtirish mexanizmi. Solishtirish shaxsning avvalgi tajribasiga, uning sezgi va hissiyotiga qarab to'g'ri-noto'g'ri bo'lishi mumkin. Ta'lim oluvchi tajribasi deganda, eshitish va nutq harakat sezgilari miyada hosil qilgan narsalar tushuniladi. Solishtirish natijasida tanib olishga muvaffaq bo'linadi. Eshituvdan qolgan iz mustahkam bo'lsa, tanib olish mexanizmi (solishtirish va bilib olish mexanizmi deyilgani afzalroq) faolroq amal qiladi. Ta'kidlash joizki, eshitilayotgan hodisaning to'liq aksi miyada saqlanmaydi yoki tiklanmaydi, uning izi tushadi, xolos.

Navbatdagi mexanizmning nomi antitsipatsiya deb ataladi. Soddaroq qilib, oldindan fahmlash deyish ma'qul. Bu mexanizm ishga tushganda, audiomatnning tuzilishi (jumlar yoki so'zlar shakli)ni yoki uning mazmunini oldindan bilib olish imkoniyati yaratiladi. Yana bir mexanizm audiomatnni mantiqan tushunish deyiladi. Miya faoliyatining analitik-sintetik amali asosida va boshqa imkoniyatlar doirasida anglash, ya'ni mantiqan tushunish ro'y beradi.

Mazkur mexanizmlarni shakl toptirish oqibatida o'quvchilarning tinglab tushunish malakasi hosil qilinadi. Tinglab tushunish malakasi arab tilida zaruriy mashqlarni bajarish tufayligina shakllanadi va rivojlanadi.

Ta'rif-tavsif etilgan tinglab tushunishning psixofiziologik mexanizmlari tahlil uchungina ayrim nomlar bilan ataladi. Nutq faoliyatida esa ular yaxlitlikda namoyon bo'ladi.

Yuqorida qayd etilganidek, tinglab tushunishni o'rgatishga maxsus vaqt ajratiladi va muayyan mashqlar bajariladi. Chet tilini o'rgatishning birinchi soatidan boshlab, to o'quvchi o'quv yurti tugatgunga qadar tinglab tushunishni o'rgatishga e'tibor qaratiladi.

O'quv dasturining og'zaki nutq qismidan joy olgan umumiy talablardan tashqari faqat tinglab tushunish uchungina mo'ljallangan jumlar ro'yxati ham keltiriladi. Bular o'quvchilar faqat o'qituvchini tinglaganda bilib olishga beriladigan jumlar ekanligini eslatib o'tish joizdir. Gapirish va o'qishda o'zlashtiriladigan leksik va grammatik materialni tinglab tushunishga ham oidligi muallimlarga ayon.

Ta'lim oluvchilarga tinglash uchun namuna bo'lmish muallim nutqi katta ahamiyatga molik. Darsni chet tilda olib borishning metodik qoidalarga rioya qilish zarurdir. Gapirish va o'qish materialini tinglab tushunish yordamida mustahkamlash hamda takrorlash ushbu nutq faoliyati turini ta'lim vositasi maqomiga kiritadi (Л., 2007)¹.

Dars boshlanishidagi chet til sun'iy muhitini yaratishga mo'ljallangan mashqlarning ko'p qismi tinglab tushunish bo'yicha bajariladi. Darsning asosiy qismi va yakunida ham tinglab tushunish mashqlari muhim ahamiyat kasb qiladi.

¹ Бим И. Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и теория школьного учебника. – М.: Русский язык, 2007. – 288 с.

Boshqa nutq faoliyati turlaridan farqli o'laroq, tinglab tushunish chet tili o'rgatish davomida ta'lim maqsadi va vositasi tarzida o'rganiladi. Maqsad sifatida uning amaliy o'rganilishi chet tilida axborot olishni bildiradi. Barcha og'zaki nutq va o'qish mavzulari qamrovidagi mazmun tinglab tushunish orqali o'zlashtiriladi. Gapiriladigan va o'qiladigan paytda o'zlashtirilgan axborot tinglab tushunish uchun ham taalluqli.

Ta'lim vositasi sifatida esa, tinglab tushunishning til materiali (leksika, grammatika, talaffuz birliklari) ni o'rganishda qo'llash nazarda tutiladi. Yangi tinglab tushunish uch bosqichli jarayon bo'lib, umumiy eshituv idroki (akustik appersepsiya), so'zlarning tovush tomonini (fonematik) farqlash va mohiyatini anglash orqasida nutqdagi mazmun idrok etiladi, bilib olinadi va tushuniladi.

Mazkur mexanizmlarni shakl toptirish oqibatida o'rganuvchilarning til o'rganish jarayonida tinglab tushunish malakasi hosil qilinadi. Tinglab tushunish malakasi arab tilida zaruriy mashqlarni bajarish sababli shakllanadi va rivojlanadi. Tinglab tushunish muvaffaqiyatli amalga oshishi uchun quyidagi uch omil nazarda tutiladi. Tinglovchining o'ziga bog'liqlik (xususan, eshitish malakasining rivojlanganligi, xotirasi, diqqati kabi xususiyatlari), tinglash shart-sharoiti (nutq tezligi, til materialining hajmi hamda shakli) va shu bilan birgalikda qo'llangan materialining lingvistik jihatlari hisobga olinadi.

O'qituvchi talabaning idrok qila olish qobiliyatini bilishi zarur. Psixologlarning ta'biricha, materialni, nutqni idrok qilish, tushunish xotirada puxta saqlanishning garovidir. O'qituvchi o'rgatayotgan materialini, nutqini doim o'quvchi, talaba ongli tushunsin, anglasin. Buning uchun esa doim o'qituvchi izlanishda bo'lishi, vositalar topa bilishi, ularni qo'llay olish, idrok qilgan, qilaolmaganlarini tekshirib turishi zarur. Idrok qilinmagan nutq, material o'quvchining yodida, esida puxta saqlanmaydi. R.A.Zaripovanning fikricha, "Idrok sezgi organlariga ta'sir ko'rsatib turgan narsa va hodisalarning inson ongida aks ettirilishlaridir" (P.A., 2006). Chet tillarni o'rgatishda biz sodda va murakkab idroklarga duch kelamiz. Sodda idrokka til materialini idrok etishni, murakkab idrokka esa tovushli yoki yozuvda ifodalangan matnlarni idrok etishni kiritish lozim.

Shuni ta'kidlash joizki, tinglovchi hech bo'lmaganda ma'ruzachi singari shu jarayonda ishtirok etishi, suhbatni tinglashi va uni idrok etishi kerak. To'liq ishtirok etishning ushbu jarayonini tavsiflash uchun "faol tinglash" iborasi ishlatiladi.

Idrokning asosiy xususiyatlari shuki, ular o'tmish tajribaga bog'langan bo'lib, faol va tanlab oluvchanlik xarakteriga egadir. Mana shu xususiyatlar chet tillarni o'qitishga taalluqlidir.

Ta'limda onglik va faollik tamoyili o'qitish, ta'lim berish, tarbiyalash maqsadlari va vazifalaridan, talabalar tarbiyalanayotgan hamda til o'rganayotgan bilim yurtida materialga ongli va ijodiy yondashishdan, hamda o'quv jarayonining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadi. Bu tamoyil o'rganilayotgan hodisalarni maqsadga yo'nalgan holda idrok qilishda, ularni tushunishda, ijodiy ravishda qayta ishlab chiqish va qo'llashda o'z ifodasini topadi.

Onglik didaktikaning muhim tamoyili sifatida til va nutq hodisalarning mohiyatini aniqlashda, ularning sabab aloqalarini ochishda til birligi, shakllari, mazmuni, ularning borliqqa bo'lgan munosabatlarini tushunib yetishni talab qiladi. Onglik tamoyilining tatbiqi o'quvchilarning aqliy faoliyatiga suyanishga, ular tomonidan analiz va sintez qilishdan, qiyoslash va qarama-qarshi qo'yishdan foydalanishga to'g'ri xulosalar qilish va bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmalariga ega bo'lishga asoslanadi. Til hodisalarning vazifasini tushunish til va nutq mexanizmlarini tezroq shakllanishiga yordam beradi.

Arab tilini o'qitishdagi faollik talabalarda arab tilida nutq harakatlarini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan diqqat, tafakkur, xotira va irodani rivojlantirish degan ma'noni bildiradi. Faollikning asosiy manbalari maqsadlar, sabablar, xohishlar va qiziqishlar hisoblanadi.

Talaba, o'quvchilar faolligini boshqarish nutq faoliyatining retseptiv, reproduktiv va produktiv turlariga, talaba va o'qituvchi nutqiga, talabalarni javob berishga tayyor bo'lishlarida, Talabalarining matn mazmunini oldindan aniqlash uchun so'zlar, so'z birikmalari ma'nolarini fahmlab olishdagi ko'nikmalarni tarkib toptirishda, vaqtni to'g'ri taqsimlashda namoyon bo'ladi. Ko'rgazmalilik tamoyili ma'lum materialni o'rganishda, xotirada jonlantirishda, tashqi dunyoni bilishda ko'rgazmadan foydalanishga asoslanadi.

Tinglash qobiliyatlarini o'rgatishning samarali, zamonaviy usullari bilan bir qatorda interaktiv mashqlar hamda multimedia manbalari mavjud. Tinglash qobiliyatlari yakuniy mahsulotga emas, balki ko'proq o'quv jarayoniga yo'naltirilgan oddiy, qiziqarli mashg'ulotlar orqali samarali o'rganiladi.

Til o'qitish jarayonida tinglash qobiliyatlarini kuchaytirishning samarali usullaridan biri bu o'zaro intervyular tashkil etishdir. O'rganuvchilar ikki yoki uch kishilik kichik guruhlariga tayinlangan holda ma'lum bir tinglash jarayonini tashkil etishi mumkin. O'zaro aloqa qilish orqali tinglash qobiliyatini rivojlantirishga imkoniyat beradi. Bundan tashqari kattaroq guruh faoliyati ham tinglovchilarga tinglash qobiliyatlarini o'rgatish uchun foydali usul bo'lib xizmat qiladi.

Talabalar hamma narsaga ahamiyat bermaydilar; ular vazifaning maqsadiga muvofiq tanlab tinglaydilar. Bu o'z navbatida, talab qilinadigan tinglash turini va tinglovchilarning vazifaga qanday yaqinlashishini aniqlaydi (J.C., 2000).

Hozirgacha mashqlar tizimi uning tarkibiy qismlari, mashqlar tizimining tasnifi borasida bir qancha lingvistik, psixolingvistik, didaktik va pedagogik tadqiqot ishlari olib borilgan: (1) chet til o'qitish metodikasida barcha mashqlarni lingvistik nuqtai nazardan til va nutq mashqlari nomi bilan yuritib kelinadi (Миролюбов А. А., 2004); (2) psixolingvistik nuqtai nazardan mashqlar: a) informatsion – bilim o'rgatadigan; b) operatsion – til materialini o'rgatish orqali ko'nikmani shakllantiradigan; v) motivatsion – nutqiy malaka hosil qilish uchun bajariladigan guruhlariga ajratiladi (A., 1990); (3) shakllantiruvchi, rivojlantiruvchi va takomillashtiruvchi mashqlar (Ж., 2012) (4) fonetik-orfografik, grammatik bilan ishlash ko'nikma va malakalarni takomillashtirishga qaratilgan mashqlar (H., 2021).

Ba'zi metodist olimlar fikriga ko'ra «mashq ta'lim oluvchilarga mexanik jarayon sifatida emas, aksincha, muammoli vaziyat sifatida taqdim etilishi lozim» (A.A., 2009). Mashqlar tizimli ravishda osondan qiyinga, oddiydan murakkabga, bilimdan malakani shakllantiruvchi vaziyatda taqdim etilsa, o'quv fani oldiga qo'yilgan maqsadga erishish mumkin. Sababi, bugungi kun talabi o'quvchilar egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini real vaziyatda qo'llay olishi kerak.

Bizningcha, yuqoridagi olimlarning bergan mashqlar tizimiga asoslangan holda tadqiqot ishimiz doirasida o'zimizning tizimimizni taqdim etishni lozim topdik (2.3.1-jadvalga qarang).

2.3.1-jadval

Audiovizual vositalar asosida tinglab tushunish ko'nikmasini rivojlantirish tizimi

Bosqichlar	Mashq va topshiriqlar	Metodikalar
Exploration (ko'rib chiqishdan oldin)	Audiovizual materialning mavzusi bilan tanishish; tanlangan	Blis-so'rov, Aqliy hujum

Informativ mashqlar (eshituv idroki)	audiovizual materialga doir qisqa savol-javob; yangi soʻz va iboralarni aniqlash; soʻzlarni va soʻz birikmalarini tematik guruhlariga birlashtirish.	
Elaboration (matnni tinglash; agar zarurat boʻlsa, takroriy tinglash yoki koʻrish)	Harakat va imo-ishoralardan Foydalanib fikrni tushunarli ifodalash; kuzatish va tahlil jarayoni	Video topishmoq strategiyasi
Reproduktiv mashqlar (soʻzlarning tovush tomonini fonematik farqlash va mohiyatini anglash orqasida nutqdagi mazmun idrok etiladi)		
Conformation-reflection (tinglashdan keyin)	Muhokama jarayoni, bahs-munozara, savol-javob, hamkorlikda ishlash; oʻyinlar orqali real kommunikativ vaziyatni yaratish.	Munozara, debat, suhbat
Produktiv mashqlar (bilib olinadi va nihoyat tushuniladi)		

Audiovizual matn bilan ishlashning quyidagi toʻrt bosqichlari tavsiya etiladi: (1) eshituvdan oldi tayyorlov mashqlarida; (2) matnni tinglash, agar zarurat boʻlsa, takroriy tinglash yoki koʻrish; (3) soʻzlarning tovush tomonini fonematik farqlash va mohiyatini anglash orqasida nutqdagi mazmun idrok etiladi; (4) matnni eshitishdan keyingi bosqich: (5) tayyorlanmagan nutqni rivojlantirish - bilib olinadi va nihoyat tushuniladi.

Arab tili mutaxassisligi boʻyicha taʼlim olayotgan filolog talabalarning nutq faoliyatining barcha turlarini mukammal egallashlari ularning kasbiy kompetentligi uchun juda muhim. Shu bois filologik oliy taʼlim muassasalarda til mashgʻulotlari shunday tashkil etilishi kerakki, dars jarayonida har bir talaba aslyatda berilgan matnlarni tinglab tushunsin. Filolog-talabalar malakali mutaxassis boʻlib yetishishlari uchun arab tili darslarida audivizual vositalardan foydalanib metakognitiv strategiyalarga asoslangan tinglab tushunish koʻnikmasini rivojlantirish tizimining kiritilishi maqsadga muvofiq.

References:

Используемая литература: Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Л., Б. И. (2007). *Методика обучения иностранным языкам как наука и теория школьного учебника*. Москва.
2. Р.А., З. (2006). *Ўзбек ўрта мактабларида чет тилини ўқитиш методикасининг асоий йўналишлари*. Тошкент.
3. J.C., R. (2000). *The Language Teaching Matrix*. New York, USA: Cambridge University

Press.

4. Миролубов А. А., Р. И. (2004). *Ўрта мактабда чет тиллар ўқитишнинг умумий методикаси*. Тошкент.
5. А., Б. В. (1990). *Устная речь как процесс и предмет обучения // Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках*. Киев: КГУ.
6. Н., Щ. А. (2021). *История методов обучения иностранным языкам в схемах и таблицах*. Москва, Россия.
7. А.А., Л. (2009). *Язык, речь, речевая деятельность*. Москва: Просвещение.
8. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi: chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik / J.J. Jalolov. — Toshkent: O'qituvchi, 2012.
9. Даминов Б. З. (2023). Особенности использования педагогических технологий в обучении арабскому языку. Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования, 2(15), 31–33. Извлечено от <https://www.in-academy.uz/index.php/zdpp/article/view/24788>
10. Daminov Bakhromjon. (2023). Listening and understanding the speech in learning a foreign language. Academia science repository, 4(5), 355–361. Retrieved from <https://academiascience.com/index.php/repo/article/view/688>